

Konusal Roller Sınıflandırmasında İlkörnek Devindirici Rol Modeli

The Prototype Motive Role Model in Thematic Roles Classification

Doç. Dr. Turgay SEBZECİOĞLU

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mersin/Türkiye

ORCID: 0000-0002-9375-3217

ÖZET

Ad ya da ad öbeklerinin sözlükçe ve sözdizimsel bileşenle bağıntılı anlamsal ilişkilerini yansıtan konusal roller için bugüne kadar farklı rol listeleri üzerinden çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalarda durum ekleri, özne ve nesne gibi sözdizimsel konumlar veya adve eylemlerin [\pm insan], [\pm canlı], [\pm devinim] gibi içkin anlambilimsel özelliklerinden yola çıkılmıştır. Rollerin özne veya nesne konumuna yükelebilmek gücüne göre çeşitli hiyerarşiler önerilmiştir. Bazı çalışmalarda ise roller, temel veya ilkörnek rollerin karşılıkları üzerinden kümelendirilmiştir. Bu çalışmada, önerilen *İlkörnek Devindirici Rol Modeli*, rolleri, doğuştan gelen ve devinim algısının Dil Edinim Aracıyla dilsel birime dönüştürüldüğü bir üst rol üzerinden konumlandırıp sınıflandırmaktadır. Tümcelerde gerçekleşmediği için soyut zihinsel bir tetikleyici olduğu varsayılan, görsel sistemle bağıntılı hareket algısıyla ilişkili bu rolün adı *Devindirici* olarak adlandırılmıştır. Üretimde tümceye yansıyan roller, *ilkörnek* Devindirici rolüyle olan ilişkileri üzerinden konumlandırılmıştır. Bütün rollerin devinim üzerinden biçimlenip birbirinden ayrıldığını ortaya koyan bu model, Kılıcı-Etkilenen gibi ikili karşılıklardan oluşturulmuş tasnifler gibi rolleri zorlama bir çabayla kümelendirmemiş, aksine hepsine bilişsel ve soyut bir rol olan Devindirici üzerinden daha kabul edilebilir bir açıklama gücü getirmiştir. Öte yandan, rollerle ilgili evrenselliğin, bütün dillerde geçerli olduğu varsayılan zorlama rol dökümleriyle değil, olası rollerin hepsini tetikleyen güdüsel ve kalıtsal bir rol üzerinden gerçekleştiği gözlemi, bu çalışmanın önemli bulgularından biri olmuştur.

Anahtar Sözcükler: konusal roller, ilkörnek, devindirici rol, üst rol, doğuştancılık

ABSTRACT

Up to date, various classifications have been made for the thematic roles reflecting the semantic relations of nouns or noun phrases related to the syntactic component and glossary through different role lists. These classifications were based on syntactic positions such as case suffixes, subject and object, and the implicit semantic properties of nouns and verbs [\pm human], [\pm animate], [\pm motion]. Various hierarchies were suggested based on the power of roles to acquire the position of subject or object. In certain studies, roles were grouped through the oppositions of basic or prototype roles. *The Prototype Motive Role Model* proposed in the present study classifies and positions roles over a superior role where innate and motion perception are converted into a linguistic unit through the *Language Acquisition Device*. This role, which is associated with the perception of motion related to the visual system and regarded as an abstract cognitive trigger due to the fact that it does not occur in sentences, is called the *Motive* role. The roles reflected in the sentence in production were positioned over their relationship with the *prototype* Motive role. Unlike the classifications formed by binary oppositions such as Agent and Patient, this model, which reveals that all roles are shaped and distinguished from each other through motion, did not group roles coercively. On the contrary, it provided them with a more acceptable explanatory power through the cognitive and abstract Motive role. On the other hand, one of the important findings of the present study is the observation that the universality of roles takes place through a motive and innate role that triggers all potential roles and not through coercive role castings that are assumed to be valid in all languages.

Keywords: thematic roles, prototype, motive role, superior role, nativism

1. Giriş

Bu çalışma, üretilmiş tümcelerde bulunan rolleri, *doğuştan* (innate) gelen *devinim* (motion) güdüsüyle tetikleyen bir üst rol üzerinedir. Doğuştan gelen *devinim algısı* (motion perception), *Üretici Dilbilgisinde* (Generative Grammar) varsayılan *Dil Edinim Aracı* (Language Acquisition Device) sayesinde dilsel bir birime dönüştürülmektedir. Tümcelerde gerçekleşmediği için soyut zihinsel bir tetikleyici olduğu varsayılan bu rolün adı DEVİNDİRİCİ (motive) olarak adlandırılmıştır. Üretimde tümceye yansıyan roller, *ilkörnek* (prototype) DEVİNDİRİCİ rolüyle olan ilişkileri üzerinden sınıflandırılmış ve ortaya *İlkörnek Devindirici Rol Modeli* (The Prototype Motive Role Model) çıkmıştır. Bütün rolleri devinim üzerinden biçimlendirip birbirinden ayıran bu model, KILICI-ETKİLENEN gibi ikili karşıtlıklardan oluşturulmuş konusal rol tasnifleri gibi diğer rolleri zorlama bir çabayla kümelendirmemiş, aksine hepsine bilişsel ve soyut DEVİNDİRİCİ rol üzerinden daha kabul edilebilir bir açıklayıcılık sunmuştur. Buna karşın, bu çalışmada ortaya konan yaklaşım, rollerin biçimlenişinde adların ve onlarla ilişki kuran eylemlerin sözlükçede yer alan içkin özelliklerini; biçimbilim, sözdizim veya sesbilim gibi bileşenlerle işleme süreçlerini yadsınamamaktadır. Bunlar, DEVİNDİRİCİ rolle gerçekleşen temel konumlandırma süreçlerinin ardından gerçekleşen ikincil bir konumlandırma süreci olarak ele alınmıştır.

Bu çalışma *Giriş* bölümü dışında *Kavramsal Çerçeve*, *İlkörnek Devindirici Rol Modeli* ve *Sonuç* bölümünden oluşmaktadır. *Kavramsal Çerçeve* başlığı altında rol kavramının ne olduğu, alanyazında konusal rollerin nasıl sınıflandırıldığından söz edilecektir. Ardından gelen *İlkörnek Devindirici Rol Modeli* başlığında, bu çalışmaya özgü ortaya konan konusal rol sınıflandırması üzerinde durularak DEVİNDİRİCİ rolün ne olduğu ve diğer rollerle ilişkisi açıklanacaktır. *Sonuç* bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Rol nedir?

Konusal roller, dilin birçok düzlemiyle ilişkili *karmaşık* (complex) bir olgudur. Bundan dolayı, biçim-sözdizimsel olarak açıkça kodlanan dilin diğer olguları gibi doğrudan gözlemlenememektedir. Dolayısıyla, tek boyutlu basit bir tanımını yapmak çok kolay değildir. İmer ve diğ. 2011’de ROL¹, *Üretici Dilbilgisinde* (Generative Grammar) eylem tarafından ad öbeklerine yüklenen ve başın anlamsal içeriğiyle belirlenen anlambilimsel özellik, biçiminde tanımlanmaktadır.

Matthews (2014), *anlambilimsel rol* (semantic role) denilince eylemle ilişkili olarak genellikle ad soylu sözcüklerin rolleri olarak anlaşıldığını belirtmektedir. Anlamsal işleve gönderimde bulunan bir terimdir. *Ben onu kalbimde hissediyorum*, gibi bir tümcede “ben” DENEYİMCİ, “onu” KONU, “kalbimde” ise YERLİK rolü olarak belirlenir. *Durum rolü* (case role), *konusal rol* (thematic role), *konu rolü* (theta role; θ -role) gibi terimlere aynı alanyazında rastlamak mümkündür. *Durum rolü* kavramı *Dönüşümlü Dilbilgisi* (Transformational Grammar) çalışmaları döneminde Fillmore’un (1968) öncülüğünü yaptığı *Durum Dilbilgisi* (Case Grammar) çalışmalarına gönderimde bulunmaktadır. *Konusal rol* terimi *İlkeler ve Değiştirgenler Yaklaşımı* (Principles and Parameters Approach) içerisinde adların anlambilimsel rol işleviyle ilgili daha genel anlamda kullanılmışken *konu rolü* (“ROL”) terimi ROL Kuramı içerisinde ilkesi bulunan daha özel bir kavram olarak kullanılmıştır.

İşlevsel paradigmada, roller, gerçek dünyaya (veya dış dünyaya), “kim kime ne yaptı?” sorusu temelinde açılan kapısı ve onu dilsel olarak temsilleştiren yönüdür (Koşaner 2009). Yani, bir rol, anlambilimsel ve hatta edimbilimsel düzlemde, olaylar ve o olaylar içerisinde yer alan

¹ “Rol” sözcüğü, Yunancadaki θ (= theta) harfinden yola çıkılarak θ -rol (θ -role “theta role”) biçiminde kısaltılarak gösterilmektedir. Bu çalışmada, Uzun, 2000 ve İmer ve diğ., 2011’deki gösterim temel alınarak İngilizcedeki theta rol, büyük harflerle ROL biçiminde gösterilerek kısaltılmıştır. Peki neden rol denince neden theta sözcüğü tercih edilmiş olabilir? Theta uyku ile uyanıklık arasındaki beyin dalgası frekansıdır. Thetanın mantık yapısıyla ilişkilendirilmesi, derin meditasyon durumuyla birlikte bilinçaltına bağlanan bir seviyede etkin olduğu varsayıldığından olsa gerektir.

katılımcıların (participants) ilişkilerini yansıtır. Olay ve durum değişimi, doğal olarak tümcenin katılımcıları olan rollerin de değişmesine yol açacaktır. Chomsky’ci Üretici Dilbilgisinde de, her ne kadar amaç gerçek dünyanın nasıl temsil edildiği veya konuşucunun niyetinin ne olduğu gibi hedefler içermese de sonuç olarak dilsel gösterimle dış dünya arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasına bir yönüyle hizmet etmektedir. İşlevsel Dilbilgisi ile Chomsky’ci yaklaşım arasında bir diğer yakın noktanın ise bir role ait sınırın bir ad veya ad öbekleriyle sınırlı olmasıdır (Chomsky 1981). Oysaki, işlevsel paradigmayla akraba bir zemini taşıyan edimbilimsel düzlem, zihinsel süreçleri *bilgi yapısına* (information structure) göre KONU/ODAK veya KONU/YORUM veya Chomsky’ci Üretici Dilbilgisinde *Ayrık Tümleyici Öbeği Hipotezi* (Split Complementiser Phrase Hypothesis / Split CP Hypothesis) içerisinde AÖ, EÖ gibi sözdizimsel *yansımalar* (projection) farklı *Güç Öbeği* (Force Phrase), *Konu Öbeği* (Topic Phrase), *Odak Öbeği* (Focus Phrase) ve *Sonluluk Öbeği* (Finiteness Phrase) gibi ilişkilerde de ad öbeğini aşan, söz gelimi eylem öbeğini de içersine alan bir ortaklık söz konusu olabilmektedir (Comrie 2005: 82; Radford 2006: 327-328).

İşlevsel dilbilgisi çalışmalarında rol, bir *yüklem çerçevesine* (subcategorisation frame) ait uyduların sahip olduğu anlambilimsel ve hatta edimbilimsel özellikler ve bunların dilbilgisel ilişkileri biçiminde tanımlanmaktadır (Comrie, 2005; Dik, 1989).

Sonuç olarak, Üretici Dilbilgisinde ROL; sözlükçede yer alan içeriklerinde üyeleri ile *anlambilimsel ilişkiler* (semantic relations) kurabilen *sözlüksel başlarca* üyelerine yansıtılan anlambilimsel özellikler, biçiminde tanımlanabilir. Bu çalışmada, rollerin birbiriyle ilişkilerini belirleyen DEVİNDİRİCİ rolü, Üretici Dilbilgisinin Dil Edinim Aracı kavramıyla ilişkili olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.2. Roller

Alanyazında kaç rol olduğu konusunda bir uzlaşma söz konusu değildir. Bir sonraki başlıkta yer alan rol sınıflandırmalarında farklı sayıda, farklı adlarda rollerin olduğu daha açıkça görülecektir. Biz Türkçe örneklerden yola çıkarak bu çalışma kapsamında 16 rol olduğunu varsayıyoruz. İlkörnek Devindirici Rol Modeli bu 16 rol üzerinden gösterilip açıklanacaktır. Söz konusu 16 rol *Kılici* (Agent), *Güç* (Force), *Süreçlenen* (Process), *Konu* (Theme), *Deneyimci* (Experiencer), *Etkilenen* (Patient), *Alıcı* (Recipient), *Hedef* (Goal), *Amaç* (Purpose), *Yararlanıcı* (Benefactive), *Araç* (Instrument), *Eşlikçi* (Comitative), *Kaynak* (Source), *Kanal* (Channel), *Yerlik* (Locative) ve *Zaman* (Time, Temporal) biçiminde sıralanmıştır. Roller hakkında kısaca bilgi vermek hem konusal rol sınıflandırmalarını hem de İlkörnek Devindirici Rol Modelini anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu çalışma rol sınıflandırması odağında biçimlendiğinden rollerle ilgili açıklamaya dayalı ayrıntılı betimlemelere ve tartışmalara değinilmeyecektir. Aşağıda, ad ya da ad öbeğinin hangi rolü yüklediğini bulmaya yarayan sorular verilip ardından da o sorunun yanıtı olan rolün tümce örnekleri sunulacaktır.

KILICI rolü alanyazında, aralarında kimi zaman yaklaşıma göre farklar olsa da AKTÖR, EDİCİ, KILAN, KILGIN, EDEN, EYLEYEN gibi terimlerle de adlandırıldığı görülmektedir. Tümcede KILICI rolünü yüklenen ad ya da ad ad öbeğini bulabilmek için eylem öbeğine (veya başka bir adlandırmayla *yüklem öbeğine*) “Olayı, bir varlıkla etkileşim içinde bulunacak veya o varlığı etkileyecek bir biçimde istemli ve iradeli olarak kim ya da ne gerçekleştirdi?” sorusu sorulur. Tümcede bu soruya yanıt veren [+canlı] adlar KILICI olarak etiketlenir. Dolayısıyla, insan ve hayvan adlarının KILICI olmak noktasında güçlü bir eğilim gösterdiği rahatlıkla söylenebilir.

(1) KILICI

- a. [Ali]_{KILICI} masayı kır-dı.
- b. [Tilki]_{KILICI} tavukları parçala-mış.

Alanyazında DOĞAL GÜÇ terimi ile de adlandırılan GÜÇ rolünü yüklenen adı bulabilmek için “Olayı, bir varlığı fiziksel etkileyecek biçimde denetimsiz ve istemsiz olarak hangi insan-olmayan ya da cansız bir ad öbeği (AÖ) gerçekleştirdi?” sorusu sorulur. GÜÇ rolü, [-canlı] özellikli adlara yüklenmesiyle KILICI rolünden ayrıl

(2) GÜÇ

- a. [Fırtına]GÜÇ ağacı devir-di.
- b. [Çığ]GÜÇ bir gecekonduyu yut-tu.

SÜREÇLENEN; bir sürece maruz kalan, süreç altında gerçekleşen bir ROLDür. Tümcede SÜREÇLENEN rolünü yüklenen adı bulabilmek için “[±insan] ya da [±canlı] özellikli hangi AÖ, denetimsiz ve istemsiz bir gizil KILICI’dan etkilendi?” sorusu sorulur.

(3) SÜREÇLENEN

- a. [Vazo]SÜREÇLENEN düş-tü.
- b. [Kek]SÜREÇLENEN piş-ti.

KONU rolünü *Bilgi Yapısı* (Information Structure)² çalışmalarındaki *Konu* (Topic) ile karıştırmamak gerekir. Rol olan KONU İngilizcede *Theme* terimiyle karşılanmaktadır. Tümcede KONU rolünü yüklenen adı bulabilmek için “Canlı ya da cansız farketmeksizin hangi AÖ, tümcenin önermesinde sözü edilen veya hakkında konuşulan olmasına rağmen doğrudan ve dolaylı olarak olayın somut ya da soyut etkisi dışındadır?” sorusu sorulur.

(4) KONU

- a. [Ali]KONU otelde kal-ıyor.
- b. Ali bana [kitap]KONU ver-di.

Alanyazında DENEYİMLEYEN terimiyle de karşılanan DENEYİMCİ rolünü yüklenen adı bulabilmek için “Hangi canlı AÖ, istemsiz olarak önermedeki olay ya da durumdan duygusal, psikolojik ya da duygusal olarak etkilenmektedir?” sorusu sorulur. DENEYİMCİ rolünün yer aldığı tümcelerin yüklemelerinde *kork-*, *sev-*, *duy-*, *gör-*, *sevin-*, *kıskan-*, *nefret et-*, *hisset-*, *beğen-* gibi duygusal ve psikolojik süreçleri aktaran eylemler bulunur.

(5) DENEYİMCİ

- a. [Ali]DENEYİMCİ kediden çok kork-uyor.
- b. Deprem [Ali’yi]DENEYİMCİ korkut-tu.

Tümcede ETKİLENEN rolünü yüklenen adı bulabilmek için “Önermedeki hangi AÖ, istemli olarak gerçekleştirilen bir olay ya da durumdan istemsiz olarak somut bir etkiyle etkilenmektedir?” sorusu sorulur.

(6) ETKİLENEN

² Bilgi Yapısı ve Türkçedeki görünimleri için bk. İşsever (2000).

- a. Ali [masayı]_{ETKİLENEN} kır-dı.
- b. [Duvar]_{ETKİLENEN} Ali tarafından yıkıl-dı.

Bir tümcede ALICI rolünü yüklenen adı bulabilmek için “Herhangi bir yarar ve psikolojik bir duyumsama olmadan istemsiz bir biçimde kendisine yöneleninin ereğinde bulunan [+insan] ve [+canlı] özellikli bir AÖ var mıdır?” sorusu sorulur.

(7) **ALICI**

- a. Ali [Ece’ye]_{ALICI} bir kitap ver-di.
- b. [Ali]_{ALICI} müdürden yazılı bir ikaz al-dı.

Bir tümcede HEDEF rolünü bulabilmek için “Hangi insan-olmayan ve cansız özellikli ad ya da AÖ, amaçlanan veya niyet edilen devinimin somut ve uzamsal yönü üzerinde bulunmaktadır?” sorusu sorulur. Soyut anlambilimsel özelliklere sahip bir ad bile yüklenmiş olsa, bu rolün, *uzamsal* (spatial) bir anlam yansıtımı yaptığı açıktır. HEDEF için alanyazında EREK terimi de kullanılmaktadır. [-canlı] özellikli adlar [+canlı] olduklarında (7a-b) tümcelerinde görüldüğü gibi ALICI rolüne dönüşür. ALICI gerçekleşen eylemden aynı zamanda yararlanan, yani fayda gören ise (10a-b)’de görüleceği üzere YARARLANICI rolüyle etiketlenir.

(8) **HEDEF**

- a. Ali [İstanbul’a]_{HEDEF} git-ti.
- b. Bilgisayarım [internet’e]_{HEDEF} bağlan-amıyor.

Tümcede bulunan adı, AMAÇ rolüyle etiketleyebilmek için “Hangi AÖ, sonuç almaya yönelik devinimin soyut yönü üzerinde bulunmakta ama bu devinimden kendisinin değil de devinimin gerçekleştiricisinin yarar sağlama niyeti ya da olasılığı bulunmaktadır?” sorusuna yanıt vermelidir.

(9) **AMAÇ**

- a. Ali [sınava]_{AMAÇ} çalış-ıyor.
- b. Bu dilimi [sana]_{AMAÇ} ayır-dık.

Tümcede YARARLANICI rolünü üstlenen adı bulabilmek için “Herhangi bir yarar-zarar ve psikolojik etkilenme sürecine maruz kalmadan istemsiz bir biçimde kendisine yöneleninin ereğinde bulunan [+insan] ve [+canlı] özellikli bir AÖ var mıdır?” sorusu sorulur.

(10) **YARARLANICI**

- a. Can [Ece’ye]_{YARARLANICI} kek yap-ıyor.
- b. Işıl [kedileri]_{YARARLANICI} köpek saldırısından kurtar-dı.

Tümce içinde ARAÇ rolünü yüklenen birim “Hangi AÖ, genellikle beceri, hüner, başarımlar (performance) gerektiren bir olay ya da durumun gerçekleştirilmesini sağlayan cansız bir unsurdur?” sorusunu üstlenir.

(11) **ARAÇ**

- a. Mehmet kapıyı [anahtarla]_{ARAÇ} aç-tı.
- b. [Pense]_{ARAÇ} kabloyu kes-ti.

Tümcede EŞLİKÇİ rolünü yüklenen ad “Hangi AÖ, genellikle beceri, hüner, *başarım* (performance) gerektiren bir olay ya da durumun gerçekleştirilmesini sağlayan canlı bir unsurdur?” sorusuna yanıt olur.

(12) **EŞLİKÇİ**

- a. Mert [Elif’le]_{EŞLİKÇİ} selamlaş-tı.
- b. Haberleşmeyi [güvercinlerle]_{EŞLİKÇİ} gerçekleştir-iyorlarmış.

KAYNAK; psikolojik veya fiziksel olayların çeşitli nedenlerle tetiklenip ayrıldığı yeri, kökenini, başlangıç noktasını (starting point) gösteren ROLDür. Tümcede “Hangi AÖ, psikolojik veya fiziksel olayların doğduğu, çeşitli nedenlerle tetiklendiği veya kaynaklandığı yeri (“başlangıç noktasını”) göstermektedir?” sorusunu yüklenen ad KAYNAK olarak etiketlenir. Bu rol, *Malları [Edirne’dan]_{KAYNAK} [Konya’ya]_{HEDEF} naklet-tiler* tümcesinde görüldüğü gibi genellikle HEDEF rolü gerektirir. KAYNAK rolünü yüklenen üyeler [\pm canlı] ve [\pm insan] olabilir. KAYNAK rolüyle tetiklenen veya uyarılan olaylar fiziksel veya psikolojik sonuçlar doğurabilir.

(13) **KAYNAK**

- a. Ali paraşütüyle [yamaçtan]_{KAYNAK} korkusuzca atla-dı.
- b. Ali [köpekten]_{KAYNAK} kork-ar.

Tümcede KANAL olarak kodlanan rol “Tümcede bulunan hangi AÖ, olay sürecinin içinden geçtiği, yani bir girişi/başlangıcı ile bir çıkışı/bitışı olan uzam ya da dönemi göstermektedir?” sorusuyla bulunur.

(14) **KANAL**

- a. Elektrik [kablodan]_{KANAL} geç-ti.
- b. Ali Ankara’ya [Konya yolundan]_{KANAL} git-ti.

Tümcede YERLİK rolünü yüklenen ad “Tümcede hangi AÖ, olay ya da durumun gerçekleştiği ya da üyelerden birinin veya hepsinin yerleştiği somut ya da soyut bir uzama gönderimde bulunmaktadır?” sorusuyla bulunur. Alanyazında YERLİK için YER terimi de kullanılmaktadır.

(15) **YERLİK**

- a. Elma [çantada]_{YERLİK} dur-uyor.
- b. Ali [bahçeyi]_{YERLİK} gez-iyor.

Tümcede ZAMAN rolünü yüklenen ad ya da ad öbeğini bulabilmek için “Tümcede hangi AÖ, olay ya da durumun gerçekleştiği ya da yerleştiği süreme gönderimde bulunmaktadır?” sorusu sorulur.

(16) ZAMAN

- a. Ali [akşama]ZAMAN gel-ir.
- b. Ders [yarın saat 3'te]ZAMAN başla-yacak.

Bu bölümde sunulan 16 üyeli rol dökümünün ardından belli başlı rol sınıflandırmalarına değinilecek; böylece, bu çalışmada ortaya konan İlkörnek Devindirici Rol Modelinin oturduğu yaklaşım zemini karşılaştırmalı bir bakışla daha açık bir biçimde görülebilecektir.

2.3. Konusal Rol Sınıflandırmaları

Bu bölümde, İlkörnek Devindirici Rol Modelinin temel dayanağı olan kavram ve bakış açılarının anlaşılabilmesi için evrensel rol dökümü ve sınıflandırmaları üzerine yapılmış bazı çalışmalara yer verilecektir.

Durumların anlambilimsel ve sözdizimsel olarak (özellikle durum kodlayıcıları aracılığıyla) sınıflandırılabilirliğini söyleyen Fillmore (1968: 24-25); *Kilgin* (Agentive), *Yönelme* (Dative), *Araç* (Instrumental), *Olgu* (Factitive), *Yer* (Locative) ve *Erek* (Objective) olmak üzere altı durum rolü sıralamaktadır. KILGIN, tipik olarak, eylem tarafından tanımlanan olayın canlı algılanan başlatıcısıdır. YÖNELME, eylem tarafından etkilenmiş canlıdır. Bu çalışmada ALICI olarak tanımlanan roldür. ARAÇ, nedensel olarak eylem tarafından tanımlanan olayın içinde bulunan cansız güç ya da nesnedir. OLGU, eylem tarafından tanımlanan bir nesne, eylemin sonucu ya da durumdur. Bir başka açıdan ise eylemin anlamının bir parçası olarak anlaşılır. YER, bir eylem tarafından tanımlanan olay ya da durumun konumsal ve uzamsal yönü üzerinde bulunandır. EREK, eylem tarafından belirlenen olay ya durumdan etkilenendir. Bu çalışmada ETKİLENEN olarak tanımlanan roldür. Fillmore, Chomsky henüz rollere kuramında yer vermeden önce konusal rollerden yola çıkmanın evrencelere ulaşmak adına daha önemli olduğunu söylemiştir. Bir başka açıdan söylersek, Fillmore anlamdan yola çıkarak evrenceleri ("evrenceleri") betimlemenin doğru olduğunun doğru bir süreç olduğunu söylerken Chomsky, yüzey yapıdaki sözdizimden anlamsal düzleme doğru yapılacak çözümlenme yöntemlerini tercih etmiştir. İlerleyen yıllarda bu farklı bakış açılarının birbirine yaklaştığı söylenebilir.

Gruber (1965; 1976), eylem hareketi temelinde bir *konusal ilişkiler* (thematic relations) seti önermektedir. Gruber, Üretici Dilbilgisinin ilk yaklaşımı olan *Ölçünlü Kuram* (Standard Theory) içerisinde sözdizimindeki *Derin Yapıdan* (Deep Structure) daha derin bir derin yapıda *ön-sözlüksel* (prelexical) kategorik yapılar olduğunu varsaymaktadır. Bu yapılar, sözdizimsel yapılar ve tümcenin birimleri arasındaki anlamsal ilişkiler için bir temel oluşturmaktadır. Ön-sözlüksel yapıda eylem merkezi bir üye konumundadır ve diğer üyelere özellikle eylemle ilişkili *etiketler* (roller) atar. KONU, temel rol olmak üzere YERLİK, KAYNAK, HEDEF ve KILICI gibi diğer etiketlemeler söz konusudur. Gruber'in (1965), bu tür bir etiketlendirmeyi ilk kullanan kişi olarak öncü bir kişi olduğunu hatırlatmakta fayda var. Gruber (1965), bir üyenin birden fazla rol yüklenebileceğini varsayıyordu³.

³ ROL Kuramı içerisinde yer alan ROL Ölçütü Gruber'in (1965) bu düşüncesine karşıt bir ilke sunmaktadır. Sözlükçeden yansıtılan bilgilerle (*Genişletilmiş Yansıtma İlkesi* aracılığıyla) birlikte gerçekleşen öbek üretiminde her üyenin bir ROL yüklenmesi garanti altına alınırken bir üyenin birden fazla ROL alması da engellenir. Bu kurallar *ROL Ölçütü* (θ-Ölçütü) olarak iki maddeyle aktarılır (Chomsky, 1981: 36). ROL Ölçütünün ortaya atılışından sonra onu esneterek, bazı üyelerin birden fazla θ-rol alabileceğini Gruber (1965) gibi belirten araştırmacılar da olmuştur. Bunlardan biri Jackendoff tur (1987).

ROL Ölçütü (θ-Ölçütü)

a.

Her üye yalnızca bir ROL taşır.

Gruber'in roller dizgesi Jackendoff (1972) tarafından ayrıntılandırılarak genişletilmiş, Yönetim ve Bağlama Yaklaşımının bir modülü olan ROL Kuramıyla birleştirilmiştir (Stalmaszczyk, 1996: 98). Jackendoff (1972), kimi değiştirmeler ve eklemelerle birlikte aşağıdaki rol dökümü listesi ve rol hiyerarşisini geliştirmiştir.

(17) Jackendoff (1972)

Kılıcı (Agent) > Yerlik (Location)/ Kaynak (Source)/ Hedef (Goal) > Konu (Theme)

Jackendoff (1990)

Kılıcı > Etkilenen (Patient) / Yararlanıcı > Konu > Hedef / Kaynak / Yer

Jackendoff (1990), Culicover ve Wilkins'in (1986) konusal rolleri iki katmanda incelediğini belirtir. Bunlardan ilki *konu katmanı* (thematic tier), diğeri ise *devinim katmanı* (action tier). Konusal katman hareket ve konuyla ilişkilidir. Devinim katmanı ise KILICI-ETKİLENEN ilişkileriyle bağlantılıdır. Devinim katmanında ilk üye KILICI, ikinci üye ise ETKİLENEN rolüdür. (18)-(21)'e bakıldığında rollerin *konu* ve *devinim* olarak iki farklı bakış açısıyla etiketlendiği görülmektedir. (18)'de konu katmanında özne konumu KONU, nesne konumu HEDEF rolüyle etiketlenmişken devinim katmanında özne KILICI, nesne ETKİLENEN rolüyle etiketlenmiştir. (19)'da konu katmanında özne konumu KONU, nesne konumu HEDEF rolüyle etiketlenmişken devinim katmanında özne KILICI açısından boştur, nesne yine ETKİLENEN rolüyle etiketlenmiştir. (20)'de konu katmanında özne konumu KAYNAK, nesne konumu HEDEF rolüyle etiketlenmişken devinim katmanında özne KILICI, nesne ETKİLENEN rolüyle etiketlenmiştir. (21)'de konu katmanında özne konumu KAYNAK, nesne konumu KONU rolüyle etiketlenmişken devinim katmanında özne KILICI, nesne ETKİLENEN gibi herhangi bir rol ile dolu değildir.

(18) Ali duvarı yıktı.

(Konu) Hedef ← **Konu Katmanı**

Kılıcı Etkilenen ← **Devinim Katmanı**

(19) Araba duvarı yıktı.

Konu Hedef ← **Konu Katmanı**

Etkilenen ← **Devinim Katmanı**

(20) Ali topu attı.

Kaynak Konu ← **Konu Katmanı**

Kılıcı Etkilenen ← **Devinim Katmanı**

b.

Her ROL yalnızca bir üye tarafından yüklenilir.

ROL Ölçütünü kısaca "Her üyeye bir ROL, her ROLe bir üye" biçiminde sloganlaştırmak mümkündür.

(21) Ali	salona	girdi.	
Konu	Hedef		← Konu Katmanı
Kılıcı			← Devinim Katmanı

Bu iki katmana ek olarak bir de *zaman katmanı* (temporal tier) bulunmaktadır. Zaman katmanı iki temelden oluşmaktadır: *zaman noktası* (point of time) ve *zaman bölgesi* (region of time).

- (22) a. Ders saat 3.00'da başladı. (**zaman noktası**)
 b. Kedi iki gün boyunca bir şey yememiş. (**zaman bölgesi**)

Foley ve Van Valin (1984), iki *büyük ölçekli rol* (macroroles) olduğunu belirtir: *Aktör* (Actor) ve *Etkilenen* (Undergoer). Aktör ve Etkilenen arasında yer alan diğer ara roller hiyerarşik bir düzende ya Etkilenene ya da Aktöre yaklaşırlar; yani diğer rollerin nitelikleri Aktör ve Etkilenenle olan ilişkileri ile ortaya çıkmaktadır.

(23) Aktör/Etkilenen Hiyerarşisi

Aktör ←————→ **Etkilenen**

Kılıcı > Etkileyen (Effector) > Yerlik > Konu (Theme) > Etkilenen

Andrews (1985), rolleri iki ana gruba ayırmaktadır: *Katılımcı roller* (Participatory roles) ve *Dolaylı roller* (Circumstantial roles). *Katılımcı roller*, eylem tarafından işaret edilen gerçek rollerken *dolaylı roller* olayın bir parçası olmasına rağmen doğrudan katılımcı olmayan rollerdir. Kılıcı (Agent) ve Etkilenen (Patient) katılımcı rollerken Yön (Kaynak [Source] ve Hedef [Goal]), Deneyimci (Experiencer), Alıcı (Recipient), İç yerlik (Inner Locative), Öznelik (Theme), Etkileyen (Causer), Araç (Instrumental), Neden (Reason), Yararlanıcı (Benefactive), Dış Yerlik (Outer Locative), Dolaylı Eşlik (Circumstantial Comitative) ve Zaman (Temporal) dolaylı rollerdir (1985: 69-70).

Dowty'nin (1991), *İlkörnekleme Kuramı* (Prototype Theory) temelli *Baş-Kılıcı* (Proto-Agent), *Baş-Etkilenen* (Proto-Patient) ayırımında, rollere ilişkin bir tür genelleme denemesi yapılmıştır. Buna ikili kümeleme diyebiliriz. Böylece birçok rol, Kılıcı ya da Etkileneni belirleyen temel nitelikleri taşıma derecesinde farklı rollere bölünmektedir. Bir başka deyişle diğer roller, Baş-Kılıcı ve Baş-Etkilenen kümeleri içinde derecelenme göstermektedir. Baş-Kılıcı ve Baş-Etkilenen aynı zamanda iki temel konuma da aynı anda gönderimde bulunmaktadır: özne ve nesne. Baş-Kılıcı özne, Baş-Etkilenen özellikler ise nesne konumunda gerçekleşme eğilimindedir. *Üye Seçim İlkesi* (Argument Selection Principle) bu eğilime gönderimde bulunmaktadır. Diğer rollerin anlaşılabilmesini sağlayan Baş-Kılıcı ve Baş-Etkilenen özellikleri şöyle sıralanmıştır (Dowty, 1991: 572):

(i) Baş-Kılıcı Özellikleri

- Olay ya da durumlara dahil olma iradesi (gönüllülük)
- Bilinç düzeyinde sezgi (ve/ ya da algı)
- Diğer katılımcıda olay ya da durum değişikliğine neden olma
- (Bir başka katılımcının konumuyla ilişkili) hareket

- Eylem tarafından belirlenmiş bir olaydan bağımsız olarak bulunabilir

(ii) **Baş-Etkilenen Özellikleri**

- Durumun değişim geçireni
- Artımlı (kademeli) konu
- Bir olaydan nedensel olarak etkilenen
- Başka bir katılımcının (Kılıcının) hareketine göre durağan
- Bir olaydan bağımsız olarak bulunamaz

Söz gelimi, *Ali duvarı yıktı* tümcesinde “Ali” **özne**dir ve bilinçli, gönüllü, neden olucu, hareket edici bir varlıktır. Olay ya da durumdan bağımsız bir varlıktır. **Nesne** olarak seçilip konumlandırılan “duvar” ise değişim geçiren, bir olaydan nedensel olarak etkilenen, bağımsız olarak bulunamayan varlıktır.

Frawley (1992), verdiği ROL dökümünü sınıflandırarak rollerin farklı bir bakış açısından daha derin algılanmasını sağlamıştır.

Tablo (1) <i>Frawley’de (1992) konusal roller</i>	
Katılımcı Roller (Participant Roles)	
(i)	mantıksal yapıcılar (logical actors): KILICI, YARATICI ve ARAÇ
(ii)	mantıksal alıcılar (logical recipients): ETKİLENEN, DENEYİMCİ ve YARARLANICI
(iii)	uzamsal roller (spatial roles): KONU, KAYNAK ve HEDEF
Katılımcı olmayan Roller (Non-participant Roles): YER, NEDEN, AMAÇ	

Bir önceki başlıkta yapılan tartışmalar da göz önünde bulundurulduğunda konusal roller kümesi içerisinde bazılarının diğerlerinden daha temel (ana) olabileceği sorusu akla gelmektedir. Söz gelimi, Frawley’in (1992), katılımcı roller ve katılımcı olmayan roller biçimindeki ikili ayrımında, katılımcı rollerin değerine göre daha temel olduğu söylenebilir.

Frawley (1992), rollerin uzamsal olarak *yerliksi* (localistic) ve *yerliksi olmayan* (nonlocalistic) biçiminde de sınıflandırılabileceğine değinmektedir. Yerliksi olmayan roller kolayca yerliksi rollere ilişkilendirilebilir. Söz gelimi, FAİL denetimsiz bir kaynaktır. DENEYİMCİ eylemin zihinsel, ETKİLENEN ise fiziksel hedefidir. YARARLANICI eylemin ikincil hedefidir. NEDEN bağlamsal bir kaynaktır; AMAÇ ise bağlamsal bir hedeftir. ZAMAN bir olayın süremsel konumlandırılmasıdır. Benzer uzamsal düzenlemeye Jackendoff’ta (1987; 1990) rastlanmaktadır: *uzamsal düzlem* (spatial tier) ve *hareketsel düzlem* (actional tier) (Frawley, 1992: 231-232).

Tablo (2) *konusal rollerin yerliksi gösterimi*

Yerliksi Rol	Yerliksi olmayan Rol
KAYNAK (Source)	KILICI (Agent), FAİL (Author), NEDEN (Reason)
HEDEF (Goal)	ETKİLENEN (Patient), YARARLANICI (Benefactive), AMAÇ (Purpose), DENEYİMCİ (Experiencer)

YERLİK (Locative)	ZAMAN (Time)
KONU (Theme)	ARAÇ (Instrument)
YOL (Path)	DURUM (Manner), ARAÇ (Instrument)

Sowa (1999), belirgin özelliklerinden yola çıkarak 19 tane temel rol belirlemiştir.

Tablo (3) Sowa'da (1999) konusal roller

Kılıcı	< Başlatıcı (Initiator)	(Hareket, Canlı)
Yararlanıcı	< Alıcı (Recipient)	(Haraket, Canlı)
Tamamlanma	< Erek (Goal)	(Zamansal Süreç, Fiziksel)
Varış	< Erek	(Uzamsal Süreç, Fiziksel)
Süre	< Kaynak (Resource)	(Durum, Aralık)
Etkileyen	< Başlatıcı	(Varlık, Varlık)
Deneyimci	< Erek	(Durum, Canlı)
Araç	< Kaynak	(Haraket, Varlık)
Yer	< Essence	(Fiziksel, Fiziksel)
Özdek	< Kaynak	(Haraket, Töz)
Kanal	< Kaynak	(Transfer, Fiziksel)
Kaynak	< Başlatıcı	(Süreç, Fiziksel)
Yol	< Kaynak	(Süreç, Yer)
Etkilenen	< Essence	(Süreç, Fiziksel)
Zaman Noktası	< Essence	(Fiziksel, Zaman)
Alıcı	< Erek	(Haraket, Canlı)
Sonuç	< Erek	(Süreç, Varlık)
Başlangıç	< Başlatıcı	(Varlık, Zaman)
Konu	< Essence	(Hal, Varlık)

Sowa'da (1999), tablo (3)'te belirtilen rollerin tanım ve örnekleri şöyledir: **Kılıcı** (Agent), bir eylemin gönüllü başlatıcısı olan etkin canlıdır (*Eve bit an apple* "EVEKILICI bir elma ısırıldı"); **Yararlanıcı** (Beneficiary), olayın başarılı bir şekilde tamamlanmasından bir yarar elde eden alıcı (*Diamonds were given to Ruby* "Elmaslar Ruby'YARARLANICI verildi"); **Tamamlanma**

(Completion), zamansal sürecin bir ereğidir (*Mary waited until noon* “Mary öğlene kadartAMAMLANMA bekledi”); **Variş** (Destination), uzamsal bir sürecin ereğidir (*Bob went to Danbury* “Bob Danbury’evARIŞ gitti”); **Süre** (Duration), zamansal sürecin kaynağı (*The truck was serviced for 5 hours* “Kamyon 5 saat boyuncaSÜRE çalıştı”); **Etkileyen** (Effector), canlı ya da cansız bir eylemin gönüllü olmayan başlatıcısı ve etkin bir belirleyici kaynağıdır (*The tree produced new leaves* “AğaçETKİLEYEN yeni yapraklar çıkardı”); **Deneyimci** (Experienter), bir deneyimin yaşayıcısı olan etkin canlıdır (*Yojo sees the fish* “YojoDENEYİMCI balığı gördü”); **Araç** (Instrument), olayın değiştiremediği kaynaktır (*The key opened the door* “AnahtarARAÇ kapıyı açtı”); **Yer** (Location), uzamsal bağlantı noktasının temel katılımcısı (*Vehicles arrive at a station* “Taşıtlar bir istasyonAYER vardı”); **Özdek** (Matter), olayın değiştirdiği kaynak (*The gun was carved out of soap* “Silah sabunuÖZDEK deldi”); **Kanal** (Medium), konuşma sesi ya da bilginin aktarıldığı elektromanyetik sinyaller gibi, bilginin iletildiği fiziksel kaynak (*Bill told Boris by phone* “Bill Boris’e telefonlaKANAL aktardı”); **Kaynak** (Origin), uzamsal ya da çevresel bağıntılı pasif belirleyici kaynak (*The chapter begins on page 20* “Bölüm 20’nci sayfadanKAYNAK başlıyor”); **Yol** (Path), uzamsal bağın bir kaynağı (*The pizza was shipped via Albany and Buffalo* “Pizza Albany ve Buffalo üzerinden sevk edildi”); **Etkilenen** (Patient), bir olayın sonucunda yapısal olarak etkilenen temel katılımcılardan biri (*The cat swallowed the canary* “Kedi kanaryayıETKİLENEN yuttu”); **Zaman Noktası** (PointInTime), zaman bağlantısının temel katılımcılarından biri (*At 5:25 PM, Erin left* “Erin 5:25’teZAMAN NOKTASI ayrıldı”); **Alıcı** (Recipient), bir eylemin canlı bir ereğidir (*Sue sent the gift to Bob* “Sue Bob’aALICI hediye gönderdi”); **Sonuç** (Result), bir eylemin cansız bir ereğidir (*Eric built a house* “Eric bir evSONUÇ inşa etti”); **Başlangıç** (Start), zaman bağlantısının belirleyici kaynağı (*Bill waited from noon to three* “Bill öğledenBAŞLANGIÇ üçe kadar bekledi”); **Konu** (Theme), yapısal olarak herhangi bir değişikliğe uğramadığı halde hareket ettirilebilir, konuşulabilir ya da deneyimlenebilir temel katılımcı (*Billy likes the Beer* “Bill birAKONU sever”).

Pınar İbe Akcan (2010), çalışmasında ortaya koyduğu *Anlambilimsel Konu Roller Modelinde* (AKRM) üzerinde en çok uzlaşıya varılmış rolün KILICI olduğunu belirtmektedir. Sözdizimsel, edimbilimsel ve hatta bilişsel düzlemlerin kesiştiği noktadaki yeri oldukça belirgin olan KILICININ EKİLENEN ile bir karşıtlık oluşturmaktadır. İbe Akcan’a göre, bu karşıtlık KILICI ve ETKİLENENİ diğer rolleri de içine alan birer kutup haline getirdiğini savlamaktadır. Buna göre, diğer roller bu iki kutup arasında yer almakta, eylem bu kutupların belirleyicisi, KILICI ise önem değeri açısından farklılaşmanın başlangıç noktasıdır (2010: 7-8). Koyu harflerle yazılanlar AKRM’de tercih edilen terimlerdir.

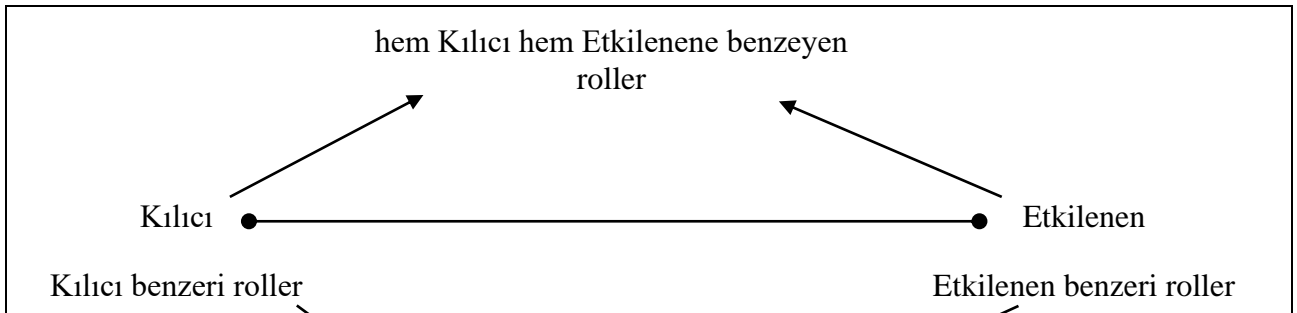
Tablo (4) İbe Akcan’da (2010) AKRM içinde konu rolleri ve alanyazındaki karşılıkları

1.	Kılıcı ve Kılıcı benzeri roller	
	a.	Kılıcı (alanyazında → Agent, Actor; Yapan, Kılan, Eden, Eyleyen)
	b.	Neden (alanyazında → Cause)
	c.	Araç (alanyazında → Instrument)
	d.	Güç (alanyazında → Natural Force, Natural Agent; Doğal Güç, Pasif Kılıcı)
2.	Etkilenen ve Etkilenen benzeri roller	
	a.	Etkilenen (alanyazında → Patient, Affected, Undergoer)
	b.	Alıcı (alanyazında → Receiver, Recipient)

c.	Neden Olunan (alanyazında → Causee)
d.	Olumlu Yararlanan (alanyazında → Beneficiary)
e.	Olumsuz Yararlanan (alanyazında → Maleficiary)
3.	Hem Kılıcı hem Etkilenene benzeyen roller
a.	Deneyimleyen (alanyazında → Experiencer; Deneyimli)
4.	Ne Kılıcı ne Etkilenene benzeyen roller
a.	Etkilenmeyen (alanyazında → Theme, Neutral, Objective; Yansız)
b.	Yansız (alanyazında → Neutral, Objective)
c.	Konu (alanyazında → Theme)
d.	Zaman (alanyazında → Time, Temporal)
e.	Kaynak (alanyazında → Source; Çıkma)
f.	Yer (alanyazında → Location, Locative, Locatum; Kalma, Bulunma, Konum)
g.	Hedef (alanyazında → Goal; Yön, Yönelme)

Tablo (5)'ten de anlaşıldığı üzere AKRM'de bütün roller bir ucunda KILICI, diğer ucunda ETKİLENEN rolünün yer aldığı bir rol eğrisinde konumlanır. Tablo (5)'te sözü edilen dört ulamın ilkörneği ("prototip veya temel örnekleri") KILICI, ETKİLENEN, DENEYİMLEYEN ve ETKİLENMEYEN rolleridir. Bunlar konu rolleridir. Rolün tümce içindeki *konusunun* ne olduğunu söyler ama anlamsal ayrıntılar içermez. AKRM'de tartışmalar bu konu roller üzerinedir. Diğer 12 rol anlambilimsel düzlemde bu dört temel rolün birer türüdür. Bu roller, rol içeriğine ilişkin ayrıntılı anlam bilgilerini bünyelerinde taşırlar. AKRM, anlambilimsel düzlemde rollerin belirlenemeyen sayısı ve çeşitliliğine bir alternatif yaklaşım olmayı hedeflemektedir. AÖ'ler anlamsal olarak tümce içerisinde çeşitli konumda bulunabilmelerine karşın konusal olarak tümce içinde dört konumda bulunabilirler: (i) Eylemi yapan → KILICI, (ii) Eylemden etkilenen → ETKİLENEN, (iii) Hem eylemi yapan hem de eylemden etkilenen → DENEYİMLEYEN, (iv) Ne eylemi yapan ne de eylemden etkilenen → ETKİLENMEYEN. İbe Akcan, dört ulamı temsil eden rollerin, diğer anlambilimsel rollere kıyasla başka dillerle daha fazla örtüştüğü, bu bağlamda daha evrensel bir nitelik gösterdiğini söylemektedir. (İbe Akcan, 2010: 161-166).

Tablo (5) AKRM'deki rollerin rol eğrisinde konumlanışları

ne Kılıcı ne Etkilenene benzeyen roller

AKRM'de konu rollerine ilkin çözümlemeler tümce sınırlıdır. Tümce sınırları içerisinde konu rolleri, eylemin özellikler, AÖ ve EÖ'nün anlam özellikleri, tümce içi dilbilgisel anlam düzlemlerine bakılmıştır. Kabul edilebilirliğin sınırları belirlemede dil dışı ve metinsel düzlem göz önünde bulundurulmamıştır (İbe Akcan, 2010: 162-166).

İbe Akcan tarafından bütün konu rollerini kapsayabileceği öngörülen AKRM'de eylem ayrıştırıcısı anlam ilkeleri olarak adlandırılan *somutluk* ve *hareket* çerçevesinde bir eylem sınıflandırması sunulmuştur. AKRM'de *canlılık*, *değişim* ve *potansiyel* konu rollerini ayrıştırıcı anlam ilkeleri olarak belirlenmiştir (2010: 158).

3. İlkörnek Devindirici Rol Modeli

Bu çalışma, konusal roller üzerine güdüsel devinim ("hareket") üzerinden bir modelleme sunmaktadır. Buna *İlkörnek Devindirici Rol Modeli* adı verilmiştir. Burada model terimini seçmemizin iki nedeni bulunmaktadır: İlki bu yaklaşımın tümce sınırlı Üretici Dilbilgisi içinde değerlendirilebilecek bir taslak öneri sunması, ikincisi ise geçerliliği ve evrenselliği üzerinde başkaca çalışmalar tarafından ele alınmaya ihtiyaç duymasıdır. Dolayısıyla, bu çalışmayla amacımız Türkçe alanyazınına rollerle ilgili bir sınıflandırma önerisi sunmaktır.

Modelin ayrıntılarına geçilmeden önce *devindirici* (motive) kavramından ne kastedildiği üzerinde durmakta fayda var. Adından da anlaşıldığı üzere bu kavram, diğer rol kuramı ve modellerinde de temel kavramlardan biri olan *devinim* (motion) kavramı üzerine odaklıdır. Özellikle alanyazında temel roller olarak ele alınan KILICI ve ETKİLENEN tanımlarının hemen hemen hepsinde devinimden söz edilmesi, devinim çıkışlı yaklaşımları desteklemektedir. Bu çalışmada sunulan modelde, diğer birçok rol de yine devinim üzerinden açıklanmıştır. Modelin en temel kavramlarından biri olan DEVİNDİRİCİ, tümcede somut olarak gerçekleşmeyen bir üst roldür. Zihinsel bir üst etiketlemedir. Tümceye atanan rolleri, yani insan zihnindeki rol listelerini biçimlendiren ana roldür, soyut temel tözdür⁴. Dolayısıyla, bu modelde DEVİNDİRİCİ ilkörnek rolünün şemsiye veya *ana eksen* (pivot) niteliğiyle tümcede gerçekleşen rolleri belirlediğini varsayıyoruz.

Öta yandan bu yaklaşıma göre, evrensel bir rol listesine ulaşma gerekliliği bulunmamaktadır. Tek evrensel ve kalıtsal rol DEVİNDİRİCİ rolüdür. Yani, ortada evrensel bir rol listesi değil, tek bir evrensel üst rol vardır. Diğer roller, bu evrensel role göre farklı dillerde farklı roller oluşturabilir. Gelecekte bütün dilleri kapsadığı düşünülen bir rol listesi üzerinde anlaşılabilirse bile, söz konusu evrensel liste yine insan zihninde var olan DEVİNDİRİCİ rolüyle ilişkili olarak belirlendiği için bu modelle çelişmeyecektir.

İlkörnek Temel Devindirici Rol Modelinde tekli bir kümeleme yöntemi seçilmiştir. Bu, KILICI-ETKİLENEN gibi ikili kümeleme yöntemini kullanan birçok sınıflandırma önerisinden (bk. 2.3. **Konusal Rol Sınıflandırmaları** başlığı) oldukça farklıdır.

Devinimin veya *devinim algısının* (motion perception) görsel sistemle bağıntılı genetik temelleri bulunmaktadır. Bebekler rolleri zihinlerinde modelleyip dile uyarlarken devinim üzerinden

⁴ DEVİNDİRİCİ rol, yaklaşım açısından ilke doğa filozoflarından Anaksimandros'un ortaya koyduğu *apeiron* kavramına (bk. Birand, 1956: 14) kimi yönleriyle benzetilebilir. Karşıtı bulunan ve kendisi somut olduğu için sonsuz sayıda yaratım gerçekleştiremeyecek olan su gibi somut maddelerin *ana madde* (arkhe) olamayacağını söyleyen Anaksimandros, ortaya koyduğu *apeiron* kavramıyla bütün evreni, değişimleri ve yaratımları meydana getiren tözün sonsuz ve sınırsız olması gerektiğini varsayıyordu. Bunu yapabilecek olan da ancak soyut bir töz olabilir. DEVİNDİRİCİ rol de *apeiron* gibi, soyut yönüyle bütün rolleri biçimlendirmekte, roller arası karşıtlıkları (KILICI-ETKİLENEN, KAYNAK-HEDEF vb.) devinim üzerinden oluşturmakta ve tümcede KILICI gibi somut olarak gerçekleşen roller aracılığıyla olası bütün rolleri açıklama gücünü ortadan kaldırmaktadır. Bunu yanı sıra, KILICI-ETKİLENEN benzeri karşıtlıklar üzerinden diğer rolleri kümeleme yönteminin ortaya çıkardığı zorlama ve güçlüklerin de önüne geçmektedir.

gerçekleştiriyor olmalıdır. Yuvarlanan bir topun üç boyutlu hareketi, annenin bebeğin yanında ayrılığı ya da bebeğin yanına gelişi hep devinim üzerine gerçekleşmektedir. Bundan dolayı, bu çalışmada, ilk andan itibaren rollerin DEVİNDİRİCİ üst rolünden kaynaklanarak etiketlendiği varsayılmıştır. Öte yandan, bebeğin anne karnında annenin kalp sesini ve belki bütün titreşimleri algılamasıyla başlayan bir devinime hazır olma durumundan yola çıkarak DEVİNDİRİCİ rolünün doğuştan gelen ve genetikle tetiklenen bir üst rol olduğu da varsayılabilir. Yani, bu bakışa göre devinim algısı, genel zihinsel işlemlerle ilgili bir hesaplama değildir (devinim algısı ile ilgili farklı yaklaşımlar için bk. Giese (1999)). Bu açıdan bakıldığında, söz gelimi memeli hayvanlarda da böyle bir devinim duyarlılığı elbette bulunabilir. Ancak, insan türündeki doğuştan devinim ile gelişen genetik DEVİNDİRİCİ rolü, Üretici Dilbilgisinde varsayılan *Dil Edinim Aracı*⁵ (Language Acquisition Device) ile diğer rollerin oluşarak dilbilgisi dizgesine yansımaları sağlamaktadır. Dil Edinim Aracıyla insan diline özgü olarak özerkleşmektedir. Buna göre, hayvanlarda Dil Edinim Aracı olmadığından genetik gelen DEVİNDİRİCİ rolü bir dil dizgesi içerisinde başkaca roller oluşturamamakta, dış dünyada hayatını devam ettirmeyi sağlayacak dile özerk olmayan bir güdü veya bir algı olarak kalmaktadır. Söz gelimi, yavru bir kedi bu güdüyle yanına yaklaşan bir canlı gördüğünde veya yüksek bir titreşim algıladığında korunma amaçlı olarak yuvasına saklanacaktır.

Dil Edinim Aracının devinim algısını dilsel bir role dönüştürmesi, onun yalnızca doğuştan gelen Evrensel Dilbilgisi ile değil, genetik diğer dizgelerle de ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre, Dil Edinim Aracı, herhangi bir dilin edinilmesini sağladığı gibi dil dışı dizgelerin dilsel yapılara dönüşmesini sağlayan bir tür *dönüştürücü* (convertor) görevini de yerine getirmektedir. Daha da önemlisi, böylesine bir dönüştürme sürecinin dışardan gelen dilsel veriler için değil, iç kaynaklı kalıtsal bir güdü için de gerçekleşmesidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Dil Edinim Aracının iç ve dış verileri dönüştüren çift taraflı bir yorumlayıcı olduğu düşünülebilir.

Tablo (6) Dil Edinim Aracıyla dilsel bir birime dönüşen devinim algısı		
kalıtsal devinim algısı →	DİL EDİNİM ARACI →	DEVİNDİRİCİ rolü
evrensel dilbilgisi ←	DİL EDİNİM ARACI ←	dilsel girdi

Bu çalışmada ortaya konan modele göre *ilkörnek* veya en temel rol bazı kuram ve modellerde olduğu gibi KILICI değil, DEVİNDİRİCİ üst rolüdür. DEVİNDİRİCİ rolünün tümcede en temel yansıması ise KILICIdır. Bu bağlamda KILICInın Vernice ve Hartsuiker'in (2019) belirttiği gibi önemli ("kritik") bir belirleyici olması oldukça doğaldır. Yani rollerin, birbirine bakışımı veya karşıt konumlanışında önemli bir belirleyiciliği bulunmakta, model bunu yadsımamaktadır. Hiç şüphesiz KILICI rolü, DEVİNDİRİCİ rolünün tümceye yansıyan en görünür kodlamalarından biridir. KILICI rolü Canlılık Hiyerarşisinde insandan hayvana doğru basamaklanan geniş bir yelpazede temsil edilmektedir. Bundan dolayı, KILICI rolüne en temel veya en önemli demek ardından "Hangi KILICI?" sorusunu doğuracağından herkesin uzlaşacağı bir sonuca ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Yani; [+canlı], [+insan], [+akıllı] en temel KILICI rolüdür dendiğinde evet belki bu betimlemeyle en temel rol ortaya konabilir; ne var ki bu tür betimleme ve açıklama ile bir rol tasnifi, hiyerarşisi veya dökümü yapmak olası görünmemektedir. Bırakın diğer rolleri, KILICI rolünün bile birden fazla türünün olduğu bir sınıflandırma, açıklayıcı olmadığı gibi

⁵ Dil Edinim Aracı için bk. Chomsky (1964); Derwing (1973); Klein (1986).

ekonomik de olmayacaktır. Öte yandan, [+insan] anlambilimsel özelliğini taşıyan bir adın [-insan] bir canlıya gönderimde bulunan addan daha güçlü bir KILICI olabileceği önvarsayımına devinim odağında bakıldığında, 24 aylık bir bebeğin topu yuvarlayan sevimli bir kediden daha fazla, topu yuvarlayan bir insana dikkat kesileceğini varsaymak kanıtlaması güç bir iddia taşımaktadır. Doğru olsa bile, dillerde [+insan] adın KILICI olma potansiyeli bir eğilimden öteye gidememekte, en nihayetinde KILICI rolüne ilişkin keskin sınırlar çizememektedir. Sonuç olarak, (24a-b) tümcelerinde görüldüğü gibi yalnızca [+insan] değil, [+canlı] niteliğine sahip birçok adın KILICI olabilmesi, dillerde KILICI olma potansiyelinin canlılık açısından geniş bir yelpazede algılandığını göstermektedir.

(24) a. [Çocuk]_{KILICI} topu yuvarladı.

b. [Kedi]_{KILICI} topu yuvarladı.

(24a)'da [+insan] [+canlı] bir varlık olan “çocuk” adı KILICI rolünü yüklenmişken (24b)'de [-insan] ama [+canlı] bir varlık olan “kedi” adı da KILICI rolünü yüklenmiştir. Dolayısıyla, KILICI rolünden yola çıkarak diğer rolleri etiketlemeye çalışmak rollerin birbirinden ayrılan sınırlarını çizmek açısından güçlükler taşımaktadır.

ETKİLENEN rolünün tetiklenen devinimden doğrudan etkilenmesi ve karşılık oluşturmasıyla KILICI kadar görünür olması doğaldır. Bütün bunlara karşın, bu modelde en temel ve ilkörnekte rol DEVİNDİRİCİ rolü olduğundan diğer roller kendi aralarında önem hiyerarşisine göre bölümlendirilmemiştir. Bütün roller DEVİNDİRİCİ rolünün farklı tonlarda bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Kimisi tümcenin özellikle eylem öbeğinde aktarılan devinme aktarımı açısından daha belirgin kimisi ise daha siliktir. Bundan dolayı, devinmenin gücü açısından DEVİNDİRİCİ üst rolü dışında diğer rollerin hem bilişsel hem de dilbilgisel düzlemde kendi aralarında az çok belirgin bir hiyerarşi oluşturmaları oldukça doğaldır; ancak bu bir rolün diğer rolden daha önemli veya daha temel olduğunu göstermez. Herkesçe kabul edilen bir rol hiyerarşisinin yapılamaması, dillerin hiyerarşideki rollere farklı dilbilgisel kodlamalarla yanıt vermesi bu savı güçlü kılmaktadır.

Tablo (7) İlkörnek Devindirici Rolü Modelinde Rol Hiyerarşisi

soyut, kalıtsal ve üstrol	→	DEVİNDİRİCİ (tetikleyici)
		↓
tümce üretiminde ortaya çıkan roller	→	Diğer roller (devinenler)

Tablo (7)'de yer alan hiyerarşi, amaçlı olarak *DEVİNDİRİCİ* > *Diğer roller* biçiminde yan yana gösterilmemiştir. Bunu nedeni DEVİNDİRİCİ rolünün diğer rollerle doğrudan bir hiyerarşi oluşturamamasıyla ilişkilidir. Yukarıda değindiğimiz gibi DEVİNDİRİCİ rolü diğer rollerin devinim odaklı tetikleyicisidir.

DEVİNDİRİCİ üst rolün yansıması olarak bir tümcede GÜÇ, başka bir tümcede KILICI daha temel olabilir. Bir tümcede DENEYİMCİ, başka bir tümcede KILICI özne veya Konu (Topic) olabilir. Bir bebek [+insan] özellikli KILICI rolünü daha kolay algılayabilir. Buna karşın, dil edinim sürecini büyük ölçüde tamamlamış bir yetişkin için bütün roller aynı düzeyde algılanabilir olacaktır. Bütün bunlara karşın ister bebek isterse de çocuk olsun bütün dilsel üretimlerde önemli olan DEVİNDİRİCİ rolü ve bu rolün tümceye ne kadar yansıdığıdır. 24 aylık bir bebek için [+insan] nitelikli bir KILICI rolünün bilişsel açıdan daha okunur olması, kendi dil edinim sürecinde DEVİNDİRİCİ rolünün KILICI yansımasına, söz gelimi ALICI rolünden daha erişebilir olmasıyla ilişkilidir. Neden KILICI daha erişilebilirdir? Bu KILICI olan adın [+canlı] olma niteliğinin yüksekliğiyle ilişkilidir. Canlı olanın devindirme gücü cansız olandan daha yüksektir. Bu gözlemin

biraz daha keskin sınırlarla ayrılmış biçimi, Aristoteles'in devinim görüşünde de görülmektedir. Ona göre, canlılar öz devinimli iken cansızların devinmesi başka bir tetikleyiciye bağlıdır (Yıldırım, 2013: 34). Elbette, *Can Mert'i yere düşürdü* tümcesinde görüldüğü gibi bir [+canlı] bir varlık dış bir etkiyle devindirilebilir; ancak, Aristoteles'in gözlemini genel bir canlılık algısının yansıması olarak ele almak yanlış olmasa gerek. Dolayısıyla, önemli belirleyicilerden biri olan canlılık olgusunun, devindirme ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır.

Bütün dalciler bir araya gelerek rol hiyerarşisinde ve sınıflandırmalarda en azından KILICI ve ETKİLENEN rollerinin ilkörnek olduğu üzerinde anlaşsa bile bu rollerin altına gelecek roller konusunda yine büyük anlaşmazlıklar ortaya çıkacaktır. Öte yandan, elimizde bütün dillerde geçerli olan bir rol listesi olmamasından da anlaşılacağı üzere rollerin evrensel olduğuna ilişkin elimizde henüz kesin kanıt bulunmamaktadır. Rollerin evrenselliğinin tartışmalı olması, dillerde farklı farklı listeler hâlinde görülen rollerin gerçekte içkin rol ya da rollerle evrensel olabileceğini akla getirmektedir. Bundan dolayı, İlkörnek Devindirici Rolü Modelinde bütün insan dilindeki rol listelerini tetikleyen içkin, kalıtsal bir üst rol önerilmiştir: DEVİNDİRİCİ rolü. Dolayısıyla, evrensel olan, dillerde tümce üretimlerine yansıyan birbirinden farklı rol listeleri değil, onları belirleyen soyut bir roldür.

Yapılan bir rol listesi üzerinden hangisinin temel olduğuna ilişkin olası yanıtların şöyle bir handikapı daha bulunmaktadır. Bakış açısı değişikliği rollerin önem hiyerarşisini de değiştirmektedir. Eğer uzama odaklandıysanız HEDEF rolü ALICI rolünden daha önemli veya temel görünecektir. Devinim odaklı bir sınıflandırma yapıyorsa KILICI rolü KONU rolünden daha baskın olacaktır. İnsan odaklı bir sınıflandırma DENEYİMCİ rolünün ARAÇ veya YERLİK rolünden daha temel olduğunu söyleyecektir. İlkörnek Devindirici Rolü Modelinde devinim odaklı olsa da soyut DEVİNDİRİCİ üst rolü dışında tümcede gerçekleşen somut rollerin hiçbiri önem sırasına girmezler. Biri diğerinden daha temel değildir. Bundan dolayı, tümcede bulunan roller DEVİNDİRİCİ rolle başlatılan ve genellikle eylem öbeğiyle aktarılan devinimin farklı yansımaları gibidir. Hepsisi de tümcenin anlamsal ve mantıksal düzlemlerini örüntülemeye aynı derece görev alır ve aynı derecede önemlidir.

Alanyazında ALICI ve HEDEF rollerinin aynı mı olduğu, ayrılan yönlerinin neler olduğu tipolojik, bilişsel ya da psikoloji çalışmalarıyla araştırılmaktadır (bk. Rissman ve Majid, 2019). KILICI ve ETKİLENEN benzer bir biçimde karşıtlık üzerinden ele alınmaktadır. İlkörnek Devindirici Rolü Modeli bu araştırma ve tartışmalara başka bir açıdan bakmaktadır. Rollerin ne kadar benzer ya da ne kadar birbirine karşıtlık üzerine kurulduğundan çok DEVİNDİRİCİ rolüne ne kadar yakın veya nasıl bir ilişki içinde oldukları rollerin niteliğini belirler. Dolayısıyla, ALICI rolünün HEDEF rolüne ne kadar benzediği veya ona ne kadar uzak olduğu DEVİNDİRİCİ üst rolüne bakarak belirlenebilir. Bütün rollerin ilk kalıtsal, dilsel veya bilişsel tetikleyicisi DEVİNDİRİCİ rolüdür. DEVİNDİRİCİ rolü kalıtsal ("genetik"), Dil Edinim Aracı ile dilsel dizge içerisinde biçimlendiği için dilsel, gerçek dünyayla bağıntılı olduğundan bilişseldir.

İlkörnek Devindirici Rolü Modelinde roller DEVİNDİRİCİ üst rol altında Tablo (8)'de görüldüğü gibi başlıklandırılıp sınıflandırılmıştır (Tabloda geçen rollere ilişkin açıklama ve örnekler için bk. **2.2. Roller** başlığı). ARAÇ rolü tabloda görüldüğü üzere iki başlık altında kullanılmıştır. Özne konumunda olduğunda *Bilinçsiz Devindiren*, özne-dışı konumda ise *Doğrudan Devindirilen* bir rol olarak verilmiştir. Burada, ARAÇ rolünün iki ayrı kümede yer alması bir sınıflandırma hatası olarak değerlendirilebilir. Ancak, gerçek dünyada da bir varlığın iki ayrı kümede yer alabildiği bilimsel ve olgusal bir gerçektir. Örneğin yarasa hem kuştur hem de memelidir. Bazı maddeler duruma göre hem katı hem de sıvı formunda bulunabilirler. ARAÇ rolü de sözdizimsel konuma duyarlı olarak devinim açısından iki farklı niteliğe bürünebilmektedir.

Tablo (8) İlkörnek Devindirici Rol Modelinde roller

DEVİNDİRİCİ				
Devindiren rol		Devindirilen rol		Devinim-dışı rol
<i>Bilinçli devindiren</i> [+canlı]	<i>Bilinçsiz devindiren</i> [-canlı]	<i>Doğrudan devindirilen</i> [±canlı]	<i>Dolaylı devindirilen</i> [±canlı]	<i>Ne devindiren ne de devindirilen</i> [±canlı]
Kılıcı	Güç	Süreçlenen	Deneyimci	Konu
	Araç	Etkilenen	Alıcı	
		Araç	Hedef	
		Eşlikçi	Amaç	
			Yararlanıcı	
			Kaynak	
			Kanal	
			Yerlik	
			Zaman	

Tabloda (8)'de bilinçli devindiren ile bilinçsiz devindiren rollerini birbirinden ayıran [±canlı] değiştirgenidir. KILICI rolü yüklenebilmek için [+canlı] bir ad gereksinimine ihtiyaç duyarken GÜÇ ve ARAÇ rolleri [-canlı] niteliğini taşıtmaktadır. Yukarıda, (24a-b) örneklerinden değinildiği gibi KILICI rolü yine [±insan] değiştirgeni ile kendi içerisinde farklılaşabilmektedir. Ancak bu farklılaşma yine KILICI rolü etiketi başlığı altında çözümlenmesi gerektiğinden Tablo (8)'de belirleyici bir unsur olarak gösterilmemiştir. Diğer roller [±canlı] değiştirgenine göre ayrılamamaktadır. Söz gelimi, doğrudan devindirilen EŞLİKÇİ rolü [+canlı] iken ARAÇ [-canlı] özelliğine sahiptir; dolaylı devindirilen YERLİK [-canlı], ALICI [+canlı] ve hatta [+insan] özelliğini taşıtmaktadır. Devinim-dışı rol olan KONU ise [+canlı] ve [-canlı] niteliklerine sahip adlara yüklenebilirler. Dolayısıyla, [±canlı], [±insan] değiştirgenleri rolleri birbirinden ayıran nitelikleri ortaya koysa da [±devindiren] değiştirgeni gibi sınırları belli rol kümeleri ortaya çıkaramamaktadır. Bu da devininim üzerinden yapılan rol sınıflandırmasının güçlü olduğunu kanıtlamaktadır.

ARAÇ rolünün hem özne hem de özne-dışı konumda bulunabilmesi, İlkörnek Devindirici Rolü Modelinde, rollerin yüklendikleri üyelerin Eylem Öbeği içi (içsel üye) veya Eylem Öbeği dışı (dışsal üye) olarak adlandırılan konumlara tamamen duyarlı olmadığını göstermektedir. ARAÇ dışında DENEYİMCİ, KONU gibi roller de tümcede hem içsel hem de dışsal üye olarak bulunabilir.

Uzam ve zaman gibi gerçek dünyaya ait olguların simulasyonunu oluşturan roller, bilişsel oluşturum sürecinde yine DEVİNDİRİCİ üst rolünün belirleyiciliğini kullanmaktadır. Bebek ilk önce yuvarlanan topun devininimine, topu kimin devindirdiğine (bk. 25a tümcesi), ardından topun

hangi zemin üzerinde devindiğine odaklanmayı öğrenecektir (bk. 25b tümcesi). Topun ne zaman devindiğine veya annesinin yemeğini hangi aralıklarla veya ne zaman getirdiğine olan algısı ve bunu dile kodlayışını biraz daha geç edinecektir (bk. 25c tümcesi). Yapılan deneysel çalışmalardan (bk. Rissman ve Majid, 2019) çıkarımla böylesi bir edinim sürecini varsaymak olası görünmektedir.

- (25) a. [Kadın]KILICI [topu]ETKİLENEN yuvarladı.
 b. [Kadın]KILICI [topu]ETKİLENEN [yerde]YERLİK yuvarladı.
 c. [Kadın]KILICI [topu]ETKİLENEN [yerde]YERLİK [şimdi]ZAMAN yuvarlıyor.

Alanyazındaki rol sınıflandırmalarında da görüldüğü üzere, bir rolü diğer rollerden bağımsız olarak inceleyebilmek olası değildir. Benzerlikler ve farklılıklar açısından oluşan derecelenmeler rolleri birbirinden ayırmaktadır. Tümcede canlı bir KILICI, ETKİLENEN rolünün cansız bir ada yüklenmesiyle kendisini daha belirgin algılatırabilir. Tersinden söylersek tümcede cansız bir ETKİLENEN ise, KILICI rolünün canlılık değeri yüksek bir ada yüklenmesiyle bilişsel olarak kolayca okunabilir bir açıklığa kavuşur (bk. 26a tümcesi). ALICI ve HEDEF hem benzerlikler hem de farklılıklar üzerinden değerlendirilir. (26b-c) tümcelerinde görüldüğü gibi ALICI ve HEDEF devinimin yönü üzerindedir; ancak devinimin yönelimi olan adların [\pm canlı] nitelikleri ALICI veya HEDEF rollerinden hangisini taşıyacaklarını güçlü bir biçimde belirler.

- (26) a. [Kadın]KILICI [topu]ETKİLENEN attı.
 b. [Kadın]KILICI [topu]ETKİLENEN [Ali'ye]ALICI attı.
 c. [Kadın]KILICI [topu]ETKİLENEN [oyun sepetine]HEDEF attı.

Örnekleri diğer rollere yayarak çoğaltmak mümkündür. Çalışmanın kapsamını aşmamak için bu kadarı şimdilik yeterli olacaktır. Buna karşın, özellikle devinim odaklı yapılacak ileri çalışmalarda, rollerin ayırıcı nitelikleri ve bu niteliklerin ortaya çıkmasında önemli bir işlevi olan eylemlerin anlambilimsel özellikleri üzerinde daha ayrıntılı olarak durulması planlanmaktadır.

4. Sonuç

Sonuç olarak, rollerin benzerlik ve farklılıklar üzerinden bakışımı konumlanışları İlkörnek Devindirici Rol Modelinde tek bir rol (DEVİNDİRİCİ) üzerinden değerlendirilmiş, bu yolla daha yalın ama daha açıklayıcı bir sınıflandırmaya ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece, bu çalışma kapsamında bütün rolleri belirleyecek üç ölçüt ortaya çıkmıştır:

- (i) *Hangi rol ne ölçüde devindirici?*
 (ii) *Hangi rol ne ölçüde devinimin etkisinde veya devinimin yolu üzerinde?*
 (iii) *Hangi rolün devinimle ilişkisi yok?*

İlk soru gerçek dünyaya ilişkin somut devinimle ilişkilidir. Bu soruyla devinimi biliçli ya da bilinçsiz tetikleyen veya başlatan varlığın belirlenmesi amaçlanmaktadır. Buna göre katılımcılar KILICI, GÜÇ ya da ARAÇ olacaktır. İkinci soru devinimin fiziksel veya psikolojik etkisinde kalan katılımcıları bulmaya yöneliktir. Doğrudan devindirilenler SÜREÇLENEN, ETKİLENEN, ARAÇ ve EŞLİKÇİ rolleridir. Dolaylı bir devinimin etkisinde kalanlar ise DENEYİCİ, ALICI, HEDEF, AMAÇ, YARARLANICI, KAYNAK, KANAL, YERLİK ve ZAMAN rolleridir. Üçüncü soru, ne devindiren ne devindirilen rolleri betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda bulunan tek rol KONU rolüdür. Bu temel soruların ardından tümcenin anlamı; özne, nesne gibi sözdizimsel konumlar, [\pm insan], [\pm canlı] gibi sözlüksel özellikler rolün sınırlarının belirlenmesinde ikincil nitelikler olarak etkili olmaktadır.

Temel örnek DEVİNDİRİCİ rolü üzerinden yapılan bu sınıflandırma iki temel yaklaşım üzerine kurgulanmıştır: *ilkörne* yaklaşımı ve *doğuşancı* (nativist) yaklaşım. İlkörnek yaklaşımı devinimin baskın bilişsel yansımasıyla ilişkiliyken doğuşancılık devinimin doğuştan gelen bir yeti olmasıyla ilişkilidir. Buna göre, görsel sistemle bağıntılı fiziksel devinim algısı, Dil Edinim Aracı sayesinde diğer memelilerden farklı olarak bir role dönüşmektedir. Tümcede gerçekleşimi bulunmayan bu soyut rol, konumlandırıcı ve tetikleyici işleviyle tümcede gerçekleşen diğer rolleri belirlemektedir. Bu belirleyici etki dış dünyaya ilişkin olabileceği gibi, sezilere dayalı psikolojik bir etki de olabilir. Devindiricinin belirgin olduğu durumlarda rol tümcede KILICI ([Ali]KILICI kapıyı açtı) veya GÜÇ olarak ([Rüzgar]GÜÇ ağacı devirdi) ortaya çıkarken belirsiz olduğu durumlarda, sözgelimi ARAÇ ([Anahtar]ARAÇ kapıyı açtı) veya KONU olarak ([Bu internet sitesi]KONU 50 milyon kez ziyaret edilmiş) belirlenebilmektedir. Roller, kendilerini DEVİNDİRİCİ role göre konumlandırırken sözlükçedeki içkin özelliklerini; biçimbilim, sözdizim, sesbilim gibi bileşenler aracılığıyla biçimlenişlerini de kullanmaktadır. Bütün bu konumlandırma, rolleri diğer rollerden ayırmaktadır. Dolayısıyla, konumlandırma süreci yalnızca KILICI, ETKİLENEN gibi rollerle olan bağıntılarla değil, üretimin zihindeki başlangıç noktasından başlayarak gerçekleşmektedir. O başlangıç noktası ise devinim algısının DİL EDİNİM ARACIYLA dilsel birime dönüştürülmüş kalıbı olan DEVİNDİRİCİ rolüdür. Devinim sistemine bağlı olarak belirlenen DEVİNDİRİCİ rolü, üretilecek tümcenin diğer katılımcılarını kendisine bağlı olarak belirleyecek oranları sunmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan bir başka sonuç ise, Dil Edinim Aracının yalnızca dış verileri değil içsel verileri de dönüştüren çift taraflı bir yorumlayıcı olduğu çıkarımdır.

Kaynakça

- Andrews, Avery (1985). The Major Functions of the Noun Phrase. *In Language Typology and Syntactic Description, Vol: 1 Clause Structure* (ed. Timothy Shopen), Cambridge University Press, Cambridge, s. 62-154.
- Birand, Kâmiran (1958). *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara.
- Chomsky, Noam (1964). *Current Issues in Linguistic Theory*, Mouton, The Hague.
- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on Government and Binding*, Foris Publications, Dordrecht.
- Comrie, Bernard (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi* (çev. İsmail Ulutaş), Hece Yayınları, Ankara.
- Culicover, Peter W. ve Wilkins, Wendy (1986). "Control PRO, and the Projection Principle", *Language*, Sayı 62, s. 120-153.
- Derwing, Bruce L. (1973). *Transformational Grammar as A Theory of Language Acquisition*, Cambridge University Press, New York.
- Dik, Simon C. (1989). *The Theory of Functional Grammar (Part I: The Structure of the Clause)*, Foris, Dordrecht.
- Dowty, David (1991). "Thematic Proto-Roles and Argument Selection", *Language*, Volume 67, No 3, s. 547-619.
- Fillmore, Charles J. (1968). The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory* (E. Bach and R. Harms eds.), Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Foley, William A. ve Van Valin, Robert D. (1984). *Functional Syntax and Universal Grammar*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frawley, William (1992). *Linguistic Semantics*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

- Giese, Martin A. (1999). *Dynamic Neural Field Theory for Motion Perception*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Gruber, Jeffrey S. (1965). *Lexical Structures in Syntax and Semantics*, North-Holland, Amsterdam.
- İbe Akcan, Pınar (2010). “Konu Roller: Türkçe Eylem Veritabanı Temelinde Bir Anlambilimsel Konu Roller Modeli Önerisi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara.
- İmer, Kâmile ve diğ. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- İşsever, Selçuk (2000). “Türkçede Bilgi Yapısı”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), Ankara.
- Jackendoff, Ray S. (1972). *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Jackendoff, Ray S. (1987). The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory. *Linguistic Inquiry*, Vol 18, Sayı 3, s. 369-411.
- Jackendoff, Ray S. (1990). *Semantic Structures*, MIT, Cambridge, Mass.
- Klein, Wolfgang (1986). *Second Language Acquisition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Koşaner, Özgün (2009). “Dilsel Temsilleştirme Aracı Olarak Yükleme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 11(4), s.73-89.
- Matthews, Peter H. (2014). *Concise Dictionary of Linguistics*, Oxford University Press, Oxford.
- Radford, Andrew (2006). *Minimalist Syntax: exploring the structure of English*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rissman, Lillia ve Majid, Asifa (2019). “Thematic Roles: Core Knowledge or Linguistic Construct?”, *Psychonomic Bulletin & Review*, Sayı 26, s. 1850-1869.
- Sowa, John F. (1999). *Knowledge Representation: Logical, Philosophical, and Computational Foundations*, Brooks Cole Publishing, Pacific Grove, CA.
- Stalmaszczyks, Piotr (1996). “Theta Roles and Theory of Theta-binding”, *Papers and Studies in Contrastive Linguistics 31*, s. 97-110.
- Uzun, Nadir E. (2000). *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual, İstanbul.
- Vernice, Mirta ve Hartsuiker, Robert J. (2019). “Mapping Thematic Roles onto Grammatical Functions in Sentence Production: Evidence from Structural Priming in Italian”, *Journal of Cultural Cognitive Science*, Sayı 3, s. 39-64.
- Yıldırım, Cemal (2013). *Bilim Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.